

УДК 314.18.001.76

В.П. Думанська, асп.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Механізм поліпшення демографічної ситуації інструментами освітньої політики

У статті обґрунтовано застосування освітньої політики для подолання демографічної кризи в Україні, запропоновано механізм поліпшення демографічної ситуації за допомогою інструментів освітньої політики. Розроблено систему заходів зниження негативного впливу демографічної кризи для кожного рівня системи освіти, окреслено пріоритетні напрями розвитку системи освіти в контексті збалансування демографічного розвитку.

демографічна ситуація, демографічна криза, освітня політика, розвиток системи освіти

Трансформація суспільної парадигми при переході до постіндустріального суспільства, яка в Україні відбувається одночасно з другим демографічним переходом, актуалізує дослідження наукових проблем, пов'язаних із впливом освіченості населення на основні демографічні процеси. Високий рівень освіченості населення, який є визначальним компонентом постіндустріального розвитку, неоднозначно впливає на демографічну ситуацію, погіршуючи її кількісні параметри поряд із поліпшенням якісних. Освітня політика як вагомий напрям у державній соціальній політиці може стати ефективним інструментом у подоланні негативних демографічних явищ та тенденцій, і допомогти якщо не вирішенню демографічних проблем, то сприяти суттєвому їх пом'якшенню.

Освітню політику у європейських країнах давно визнано ефективним інструментом поліпшення демографічної ситуації. Цій проблемі присвячені праці О. Кравдала, Е. Меари, Дж. Гуральника, О. Классена та ін. Вітчизняними науковцями та політиками значно більше уваги приділяється проблемі реформування системи освіти відповідно до вимог демографічної кризи, тоді як можливості поліпшення демографічної ситуації за допомогою інструментів та засобів освітньої політики практично не вивчаються. Комплексно до розв'язання демографічних підходять В.С. Стешенко, І.О. Курило, Е.М. Лібанова, О.А. Грішнова, З.О. Пальян та ін..

Поряд з цим проблема впливу освіченості населення на основні демографічні складові залишається недостатньо розробленою, потребує глибшого науково-методологічного дослідження формування організаційно-економічного механізму поліпшення демографічної ситуації за допомогою інструментів освітньої політики

Метою статті є наукове обґрунтування застосування інструментів освітньої політики для поліпшення демографічної ситуації в Україні.

Механізм поліпшення демографічної ситуації інструментами освітньої політики передбачає визначення пріоритетних напрямів розвитку системи освіти, розробку практичних заходів удосконалення освітньої політики на кожному з рівнів системи освіти, оцінку можливих наслідків реалізації цих заходів для поліпшення демографічної ситуації, а також передбачення основних демографічних змін під впливом загального підвищення освіченості населення.

Для України сьогодні першочерговим завданням є подолання демографічної кризи та досягнення сталого демографічного розвитку. При цьому, як зазначено в Концепції демографічного розвитку України на 2005-2015 роки, «зміст реального

виходу з демографічної кризи полягає...у підвищенні якості населення, збереженні та відтворенні його життєвого і трудового потенціалу» [1, 32]. Основними завданнями освітньої політики в контексті подолання нагальних демографічних проблем та пом'якшення демографічної кризи мають стати:

- орієнтація на сімейні та духовні цінності, розширення можливостей людського розвитку;

- орієнтація на ведення здорового способу життя, культивування здоров'я як найвищої соціальної цінності;

- активізації народжуваності серед високоосвічених громадян, поряд з цим оптимізація народжуваності у найбідніших категоріях населення, зниження масштабів соціального сирітства;

- адаптація вихідців з неблагополучних сімей, їх соціальна інтеграція та полегшення виходу на ринок праці;

- збереження та залучення інтелектуального капіталу внаслідок оптимізації міграційних процесів;

- забезпечення збалансованого демографічного розвитку регіонів за рахунок регіональної раціоналізації закладів системи освіти.

Для поліпшення демографічної ситуації важлива чітка координація освітньої політики на кожному з рівнів системи освіти – у дошкільній освіті, шкільній та позашкільній, професійно-технічній та вищій, а також у системі освіти дорослих.

Дошкільна освіта. Основним пріоритетом держави є виховання здорового, інтелектуально багатого, високоморального та патріотично налаштованого молодого покоління. Початковим етапом успішної соціалізації особистості та її інтеграції у соціум є дошкільна освіта. Сьогодні основними проблемами дошкільного виховання є зниження його доступності внаслідок скорочення мережі дитячих навчальних закладів, а також потреба у розвитку нових форм дошкільної освіти для забезпечення максимального розвитку дитини.

Для поліпшення ситуації в системі дошкільної освіти слід створювати різновікові групи, ширше використовувати можливості дошкільних закладів для короткотривалого перебування дітей, активізувати створення комплексів «дитячий садок – школа», здійснювати соціально-педагогічний патронат сімей з дітьми, що не мають змоги відвідувати дошкільні навчальні заклади тощо. Для підтримання здорової конкуренції на ринку дошкільних освітніх послуг необхідно створити та законодавчо регламентувати альтернативу державній освіті – приватні дитячі установи.

Зазначимо, що існуючі організаційні форми дошкільної освіти не завжди повною мірою задовольняють щоразу зростаючі потреби населення. Вимогою часу є запровадження нових форм дитячої освіти. Мова йде про створення груп сімейного типу, груп з можливістю цілодобового перебування дитини, а також груп короткотермінового перебування різноманітного спрямування, серед яких адаптаційні групи для наймолодших дітей, центри ігрової підтримки розвитку дитини, корекційні групи для дітей з особливими потребами тощо.

Запропонований план заходів з розвитку системи дошкільної освіти за умови успішної реалізації останніх сприятиме поліпшенню демографічної ситуації у наступних напрямках: поліпшення здоров'я найменших громадян, забезпечення їх гармонійного фізичного та емоційно-психічного розвитку, активізація соціально-економічної активності жінок, підвищення показників їх зайнятості.

Шкільна освіта. Призначенням школи є не лише давати знання, а й формувати та розвивати особистість. З погляду вирішення демографічних проблем першочергове значення має впровадження на всіх рівнях освіти в Україні комплексної програми

орієнтації на духовні цінності, ведення здорового способу життя, на традиції родинної любові, підвищення соціального статусу материнства і батьківства.

У системі шкільної освіти особливого значення набуває формування здорового способу життя у школярів. Цього можна досягти шляхом виховання в учнівській молоді свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я оточуючих, формування навичок особистої гігієни, навчання азам здорового способу життя. Особливої уваги у напрямку зміцнення здоров'я учнів потребує удосконалення системи ранньої профілактики, психолого-педагогічного діагностування, використання новітніх надбань як вітчизняної, так і зарубіжної медицини.

Окрім критичного погіршення здоров'я школярів занепокоєння викликає проблема невідвідування школи, а також небезпечні соціальні наслідки, що з нею пов'язані. У даному контексті особливої ваги набуває співпраця школи, сім'ї, органів соціальної опіки, дитячих кімнат міліції, інтернатів та інших спеціалізованих навчальних закладів.

Система середньої освіти зазнає суттєвих змін внаслідок поглиблення демографічної кризи. Особливо ці зміни стосуються сільської місцевості та малих міст, де критичне зниження народжуваності призвело до мінімальної наповненості шкіл, вимушеного закриття частини навчальних закладів. Школи для села є основними культурними осередками, їх закриття призводить до духовної загибелі села, а згодом до поступового його вимирання. Розвиток шкільної мережі у сільській місцевості є запорукою підтримання народжуваності, адже сільські мешканці традиційно відзначаються орієнтацією на середньодітність.

Таким чином, за рахунок розвитку системи шкільної освіти можна досягнути поліпшення показників здоров'я молоді шляхом утвердження у неї свідомого ставлення до здоров'я на основі знань про здоровий спосіб життя, культуру статевої поведінки, принципів гігієни та дієтології. У системі шкільної освіти відбувається також соціальна адаптація проблемних категорій дітей – дітей-сиріт, вихідців з неблагополучних сімей, інвалідів. Збалансування демографічного розвитку регіонів, особливо рівня розвитку міських та сільських поселень також багато у чому залежить від забезпечення доступності та якості середньої освіти.

Позашкільна освіта. У позашкільних навчальних закладах відбувається розвиток здібностей та талантів дітей шкільного віку, задоволення їх інтересів, духовних запитів та потреб у професійному самовизначенні. Позашкільне виховання також є вагомим компонентом забезпечення гармонійного розвитку школярів та покращення їх здоров'я.

Сьогодні потребують відкриття будинки школярів, спортивні та художні гуртки, проте для цього слід застосувати інноваційний підхід. Вони повинні викликати усвідомлену потребу розвитку дитини у батьків, а головне глибокий інтерес у дитини. Одним із заходів, який може посприяти поверненню молоді у такі заклади, є відкриття нових гуртків, клубів тощо, які б відповідали інтересам сучасної дитини. Державна система освіти є менш гнучкою та мобільною, через наявність бюрократичних ускладнень вона не може швидко змінювати перелік послуг, тоді як приватним закладам таке під силу. Для успішної реалізації перелічених заходів важливе значення має підготовка вчителів, викладачів та тренерів зі знанням психології дитини, особливостей її психофізіологічного розвитку, а також стійкою мотивацією до роботи.

Для підвищення зацікавленості молоді в участі у позашкільних закладах доцільно скористатися досвідом розвинених країн, які залучають до популяризації ідей здорового та активного способу життя титулованих спортсменів, політиків, громадських діячів та просто відомих людей. Наслідування їх прикладу стає вагомим

стимулом для школярів розвиватися фізично та духовно, підтримувати своє здоров'я на належному рівні, сприяє утвердженню у них активної життєвої позиції.

Залучення школярів до позашкільного навчання вирішує ще одну важливу соціальну проблему – проблему негативного впливу вуличного виховання на особистість дитини. Діти, які відвідують різноманітні гуртки, спортивні секції та школи, художні клуби, не лише розвиваються фізично та інтелектуально, вони постійно зайняті. Їх виховання відбувається комплексно, на основі поєднання шкільного навчання, позашкільних заходів, сімейного виховання, такі діти перебувають у «позитивному» соціальному середовищі, вони успішно проходять суспільну соціалізацію. Діти, які проводять своє дозвілля у «вуличному» середовищі, сповна відчують на собі вплив такого виховання, наслідком чого є вживання алкоголю та наркотичних речовин, тютюнопаління, схвальне ставлення до насильства, розпусти та інша асоціальна поведінка.

Отже, система позашкільної освіти забезпечує комплексний вплив на поліпшення демографічної ситуації в Україні шляхом утвердження у вихованців налаштованості на ведення здорового способу життя, підтримання високих показників здоров'я, схвального ставлення молоді до спорту, різнобічного розвитку талантів та здібностей дитини, формування відчуття соціальної належності та мінімізації виникнення асоціальної поведінки.

Професійно-технічна освіта в Україні поступово занепадає, в сучасних умовах зростання економіки потреба в кваліфікованих робітниках постійно збільшується, проте навчальні заклади не мають можливості її задовольнити з ряду причин: втрата престижності робітничих спеціальностей внаслідок важких умов роботи та невисокої оплати праці; невідповідність програм підготовки вимогам роботодавців; слабка матеріально-технічна база, яка не оновлювалась тривалий термін та ін.

З погляду демографії, найважливішими функціями професійно-технічної освіти є забезпечення професійної адаптації до трудового життя та соціалізація молоді, професійна адаптація безробітних, а також інших соціально-вразливих категорій населення, попередження виникнення та боротьба з соціальною маргіналізацією тих осіб, яким складно реалізувати себе у професійній діяльності. Сьогодні значення цих функцій дещо втрачено, хоча їх актуальність для суспільства не зменшилась, а навпаки зростає.

Розвиток системи професійно-технічної освіти та вирішення зазначених проблем сприятиме формуванню нового робітничого класу, дозволить забезпечити максимальну трудову інтеграцію вихідців з неблагополучних сімей, тих, хто відбував покарання у місцях позбавлення волі, безробітних та інших соціально вразливих категорій населення.

Вища освіта. Суспільне значення вищої освіти не обмежується лише здобуттям кваліфікації та отриманням диплома, люди з вищою освітою складають основу інтелектуального потенціалу держави, формують творчу та професійну еліту.

Підготувати здорове покоління є настільки ж важливо, як виховати інтелектуально-розвинутих та кваліфікованих професіоналів. Саме тому важливим є запровадження у навчальний процес дисциплін, які утверджують безумовну цінність здоров'я, навчають веденню здорового способу життя, основам гігієни та дієтології, азам планування сім'ї та статевої культури. Заходами, які можуть сприяти поліпшенню показників здоров'я вихованців вузів можуть стати розвиток спортивних комплексів у навчальних закладах, систематичне обстеження стану здоров'я студентів, підбір індивідуальних програм заняття фізичною культурою та спортом відповідно до результатів медичних оглядів тощо.

Механізм освітнього кредитування, у перспективі, також може стати активним

засобом державної демографічної політики. Пільговість цільових державних кредитів на освіту має обумовлювати певну трудову і репродуктивну поведінку молоді: наприклад, при народженні першої і другої дитини повинні знижуватись відсотки по освітньому кредиту, а при народженні третьої і наступних дітей – погашатися частина тіла кредиту. Активізація народжуваності серед освічених громадян сприятиме розвитку та нарощуванню інтелектуального потенціалу нації, покращенню якісних параметрів населення.

Велике значення у розвитку системи вищої освіти відіграє поширення її нової форми – дистанційної освіти. Застосування такого різновиду освіти в Україні є виправданим, адже в результаті його реалізації можна суттєво знизити витрати на освіту, не знижуючи її якість; залучити значний за обсягом контингент студентів без обмеження за віком, станом здоров'я, практичними навиками тощо; підвищити якість процесу перекваліфікації персоналу шляхом застосування внутрішньо-корпоративних віртуальних програм без відриву від основного місця роботи.

Часткового поліпшення демографічної ситуації за допомогою інструментів освітньої політики можна досягнути шляхом використання досвіду європейських університетів по залученню іноземних студентів. Україні варто скористатися цією тактикою, але одночасно потрібно зменшити загрози щодо масового виїзду наших громадян за кордон спочатку на навчання, а потім і на постійне місце проживання. Для цього вища освіта в Україні не повинна поступатися європейській ні за якістю, ні за доступністю, ні за престижністю дипломів.

Національна система вищої освіти відзначається значною розбалансованістю та відсутністю раціональної територіальної спеціалізації вузів, що призводить до концентрації інтелектуального капіталу в одних регіонах, тоді як інші із категорії депресивних поступово переходять у стадію соціально-економічного та демографічного занепаду. Потреба в оптимізації регіональної спеціалізації навчальних закладів зумовлена як економічною, так і соціально-демографічною доцільністю: наявність у регіоні сильних ВНЗ різного профілю сприятиме розвитку місцевого інтелектуального потенціалу, дозволить скоротити кількісні втрати молоді, пов'язані зі зміною місця проживання у зв'язку із здобуттям освіти.

Поряд з тим, що система вищої освіти відіграє провідну роль у формуванні та розвитку людського капіталу, вона слугує специфічним демографічним активом, за допомогою якого визначальним чином можна впливати підвищення показників дітності серед високоосвічених та високоморальних громадян, забезпечити виховання інтелектуально багатих та фізично здорових особистостей, а також досягнути збалансування демографічного розвитку регіонів.

Освіта дорослих. Загальне підвищення рівня освіти громадян завжди було і залишається пріоритетом освітньої політики держави. Особливо важливим є забезпечення продовження навчання та здобуття освіти дорослим населення. Значення даного виду освіти актуалізується з огляду на те, що основною вимогою постіндустріального суспільства є динамічний розвиток техніки і технології, швидка переорієнтація у виробничих та суспільних процесах. В умовах таких швидкісних трансформацій людям замало отриманих раніше знань та навичок. Для того, щоб адаптуватися до промислових та соціальних новацій, люди потребують нових знань та вмій, які можна отримати в системі неперервної освіти. Згідно концепції неперервного навчання [2], яка набула поширення практично в усьому світі, розвиток системи освіти дорослих визнано одним із найважливіших соціально-економічних пріоритетів.

Основними завданнями освіти дорослих задля поліпшення демографічної ситуації є поступове підвищення освітнього рівня громадян, духовно-емоційний розвиток особистості, набуття та розвиток професійних знань і вмій, свідоме

підтримання здоров'я, ведення активного здорового способу життя; підтримання сімейних цінностей, дотримання культури міжособистісного спілкування тощо.

Прогресивний розвиток освіти може здійснювати позитивний вплив на найважливіші демографічні процеси й показники – народжуваність, зміцнення здоров'я, міграційну активність та мобільність населення. З цього погляду найважливішими характеристиками освіти є її якість та доступність. Автором виявлено наступні основні напрями змін у сфері освіти, які можуть реально позитивно вплинути на демографічний розвиток України:

– підвищення доступності та якості дошкільної, позашкільної, шкільної, вищої освіти, а також освіти дорослих сприяє формуванню людського капіталу високої якості, що забезпечує високий рівень життя населення. Це потребує належного фінансування для відродження системи дитячих дошкільних установ та закладів позашкільного виховання, вирішення проблеми якості навчання у сільських школах, поширення практики освітніх кредитів для здобуття вищої освіти, формування системи освіти дорослих та нових форм освіти;

– впровадження в Україні на всіх рівнях освіти та у суспільстві загалом орієнтації на духовні, а не матеріальні цінності, на здоровий спосіб життя, на національні традиції родинної любові та патріотизму, на підвищення соціального статусу материнства і батьківства. Це потребує комплексного підходу до формування національної свідомості і національної моралі.

З огляду на усе вище сказане, можна стверджувати, що забезпечення демографічної орієнтації освітньої політики та розвиток системи освіти відповідно до викликів демографічної кризи є вагомими чинниками поліпшення демографічної ситуації та забезпечення збалансованого демографічного розвитку.

Список літератури

1. Про схвалення Концепції демографічного розвитку на 2005-2015 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 724 від 8 жовт. 2004 р. // Офіційний вісник України. - 2004. - № 41. - С.32-42.
2. Commission of the European Communities (2006). Adult learning: It is never too late to learn. Retrieved from http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2006/com2006_0614en01.pdf.

В.Думанская

Механизм улучшения демографической ситуации инструментами образовательной политики

В статье обосновано применения образовательной политики для преодоления демографического кризиса в Украине, предложен механизм улучшения демографической ситуации с помощью инструментов образовательной политики. Автором разработана система мероприятий для снижения негативного воздействия демографического кризиса для каждого уровня системы образования, выделены приоритетные направления развития системы образования в контексте сбалансирования демографического развития.

V.Dumanska

The mechanism of demographic situation improvement using educational policy instruments

In the article author provides educational policy application in the framework of the demographic crisis reducing in Ukraine, proposes the mechanism of the demographic situation improvement using educational policy instruments. The main directions for all educational levels development are identified; demographic development balance approaches within the educational system are proposed. The author also investigates the main ways of the educational system modernization in the current demographic situation.

Одержано 24.04.10